

Forbudet mod den tysksprogede danske presse i Sydslesvig 1923–1924

Af *Carsten Mogensen*

Forholdet mellem Tyskland og Danmark var i de første år efter afstemningskampen i 1919–20 og Nordslesvigs afståelse til Danmark alt i alt så temmelig ringe. Brede tyske kredse afviste den fundne løsning på det slesvigske grænseproblem, og selv om de fleste erkendte, at Tysklands udenrigspolitiske isolation og indenrigspolitiske – ikke mindst økonomiske – vanskeligheder i tiden efter fredsslutningen i Versailles ikke just begunstigede mulighederne for grænserevisioner i tysk favør, viste hverken tyske myndigheder eller den slesvig-holstenske befolkning nogen tilbøjelighed til at anerkende den ny grænsedragning. Vanskeligheder havde man også med at finde ud af, hvorledes man skulle stille sig til det inden for Tysklands grænser forblevne danske mindretal, dets presse, dets krav om danske skoler osv. Over for de kredse – overvejende socialdemokratiske og venstreliberale – som ønskede en normalisering af forholdene, såvel indenrigspolitisk som udenrigspolitisk, stod stærke borgerlige kræfter, hvis primære mål var revanche, og som betragtede nationale mindretal som kilder til irredentistisk og separatistisk virksomhed, der måtte holdes nede med hård hånd.

Da »indehaveren af den udøvende magt« i »Wehrkreiskommando II«, der bl.a. omfattede Slesvig-Holsten, general v.Tschischwitz den 21.11.1923 forbød de tre sydslesvigske aviser, nemlig *Neue Flensburger Zeitung*, *Neue Schleswiger Zeitung* og *Der Schleswiger*, var dette i sig selv en i tysk sammenhæng lidet epokegørende begivenhed, som på daværende tidspunkt næppe ville have vakt synderlig opmærksomhed, endsiige have fået synderlig politisk betydning, hvis det ikke havde været for et fælles særtræk ved disse tre blade. Ganske vist var de tysksprogede, men deres ejere og journalister var medlemmer af det dansk-frisiske mindretal i Sydslesvig, og bladenes linie var afgjort prodansk. De tre aviser havde i årene efter 1920 opnået en stadig større udbredelse og tildraget sig den tyske presses had og misundelse. Gentagne gange havde der været rejst kravt om forbud mod dem, men først efter udråbelsen af militær undtagelsestilstand i Tyskland i efteråret 1923 kom det så vidt. Forbudet, som først hævdedes igen efter to måneders forløb, fik alvorlige konsekvenser for de tre blade, men førte desuden til en vis spænding i det i forvejen ikke alt for afslappede dansk-tyske forhold.

I Danmark var man tilbøjelig til at tilskrive forbudet dels den generelt udbredte danskfjendtlighed i Slesvig-Holsten, dels den grænsetyske presses frygt for disse konkurrenter. Efter indgåelsen af den såkaldte Stauning-Welsaftale mellem det danske og det tyske socialdemokrati i november 1923, der bl.a. implicerede en gensidig anerkendelse af grænsen af 1920, mente højreorienterede kredse på begge sider af grænsen at kunne se forbudet i et helt nyt lys. I visse borgerlige danske blade mere end antydedes, at de danske socialdemokrater havde »solgt« de tre blade, som aldrig havde stået Socialdemokratiets hjerte nært, til gengæld for en værdiløs »anerkendelse«, som ikke blev accepteret af de slesvig-holstenske partifæller, og som ikke på nogen måde bandt officielle tyske instanser. Omvendt forlød det i tyske kredse, at SPD skulle have accepteret at anerkende grænsen til gengæld for dansk økonomisk støtte til den socialdemokratiske presse i Slesvig-Holsten, som herefter skulle undlade at angribe grænsedragningen. Da det hele tiden havde været et socialdemokratisk politisk mål at opnå Tysklands anerkendelse af den ny grænse, vandt disse påstande trods ihærdige dementier en vis tiltro.

På grundlag af hidtil uudnyttet materiale fra især det tyske udenrigsministeriums og det slesvig-holstenske regerings præsidiiums arkiver vil forbudets forhistorie blive analyseret i det følgende i et forsøg på at klarlægge baggrunden og finde frem til dets egentlige ophavsmænd. Var der hold i påstandene om en socialdemokratisk »studehandel«, eller var sammenhængen en helt anden? Dernæst skal følges de forskellige bestræbelser på at sikre forbudet opretholdt, respektive at få det ophævet med henblik på at fastslå de involverede parters motiver og mål, og til slut behandles begivenheder og omstændigheder i forbindelse med forbudets ophævelse.

Forhistorien

Det slesvig-holstenske og ikke mindst det sydslesvigske presselandskab undergik i årene efter 1. Verdenskrig en lang række forandringer, dels som følge af den ændrede politiske situation, dels på grund af den galopperende inflation, som bragte mange blade i svære vanskeligheder. Heriblandt også det tidligere Bismarck'ske reptilieblad¹ Flensburger Norddeutsche Zeitung, som den 17.11.1919 overgik på danske hænder og herefter udkom under navnet Neue Flensburger Zeitung, hvortil senere kom en aflægger for det sydlige Sydslesvig Neue Schleswiger Zeitung med sæde i Slesvig og tillige Der Schleswiger i Lindholm, som dækkede det vestslesvigske-frisiske område. Disse tre blade nåede efterhånden dels på grund af deres kvalitet, dels på grund af deres lave pris op på anselige oplagstal, hvilket gjorde dem til

Et blik ind i redaktionskontoret for Neue Flensburger Zeitung med redaktør Kronika ved skrivebordet. Fotograferet 12.12.1919 af Svend Johannsen. (Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig).

alvorlige konkurrenter for den tyske presse.² På tysk side havde man hele tiden næret en afgjort modvilje mod tanken om danske blade skrevet på tysk, selv om fænomenet i slesvigsk sammenhæng på ingen måde var nyt, og bekæmpet disse blade efter evne. Den sydslesvigske presseatmosfære forgiftedes i Weimarrepublikkens første år med beskyldninger for forrædderi, forsøg på at løsrive Sydslesvig fra Tyskland m.v. De tysksprogede danske blade angreb på den anden side Tyskland og især Preussen for på ingen måde at have opfyldt de gyldne løfter, som man gav i afstemningstiden; inflationen og den almindelige nød i Tyskland udgjorde selvsagt en frugtbar grobund for anklager af den art.

Heller ikke i Danmark var de tre blade lige populære i alle kredse. Især radikale og socialdemokrater nærrede betænkeligheder ved den tysksprogede danske presses offensive linie, ligesom man satte spørgsmålstegn ved meningen med overhovedet at propagandere for danske synspunkter på tysk. For disse to partier var grænsestriden et afsluttet kapitel, og vel skulle de nationale mindretal, der var forblevet på begge sider af grænsen behandles anstændigt og have lov til at pleje deres nationale kultur, men heller ikke mere. Forsøg på en offensiv mindretalspolitik ville disse partier ikke støtte,

især ikke da dette ville kunne bringe den af dem istandbragte grænsedragning i fare. Begge partier kritiserede fra tid til anden de tyskskrevne danske blades virksomhed i Sydslesvig, ligesom man angreb danske nationale foreninger for disses økonomiske støtte til denne presse. Dette udnyttede den tyske presse selvsagt, således da den socialdemokratiske folketingsmand I. P. Nielsen under finanslovdebatten i 1923 hævdede, at en dansk forening havde ydet disse aviser 33.000 kr. i tilskud det sidste år.³

Resultatet heraf blev imidlertid det uventede, at Neue Flensburger Zeitung den 25. oktober 1923 kunne afsløre, at et selskab i Berlin ved navn Concordia administrerede og uddelte betydelige offentlige midler – bladet anslog tallet til 80-100 millioner mark siden 1918 – til den tyske presse i grænseområderne, herunder også Sydslesvig. Blandt de blade, som skulle have modtaget hjælp ad denne vej, var således det socialdemokratiske Flensburger Volkszeitung, Flensburger Tageblatt, Schleswigsche Grenzpost og Flensburger Nachrichten. Trods noget usikre dementier i den tyske presse fastholdt Neue Flensburger Zeitung sine påstande, hvorefter spørgsmålet søgtes tiet ihjel. Sagen var, at bladet var kommet utroligt nær på sandheden. Selv beløbet – de 100 mill. mark – var ramt præcist. Det, der idag kan undre, er, hvorledes bladet havde fået held til at skaffe sig oplysninger, der var så hemmelige, at det faktisk først er efter de tyske arkivers åbning efter 2. Verdenskrig, at disse forhold er blevet bekendt.⁴ Disse oplysninger, som fremkom samtidig med, at der skete en omfattende reorganisering af den tyske presse i Flensborg bl.a. netop ved hjælp af midler fra Concordia, ses – som det vil fremgå nedenfor – ikke at have spillet nogen direkte rolle i forbindelse med forbudet. Ikke desto mindre er det selvfølgelig i høj grad tænkeligt, at det indirekte kan have haft betydning ved at styrke myndighedernes vilje til at give denne presse en lærestreg.⁵

Konkrete forslag om et forbud var imidlertid blevet fremsat allerede så tidligt som i efteråret 1921, da »der Staatskommissar für die Überwachung der öffentlichen Ordnung« havde foreslået det preussiske indenrigsministerium at forbyde Neue Flensburger Zeitung og Der Schleswiger under henvisning til, at disse blades politiske mål ikke ville kunne realiseres uden voldsanvendelse. En indskriden efter højforrædderiparagraffen ville derimod næppe være mulig. Ganske vist var bladene efter statskommissærens mening ikke bare danskvenlige, men havde også Sydslesvigs løsrivelse og tilslutning til Danmark som mål. Særlig anstødelig fandt han i øvrigt den hadefulde tone over for Preussen. Når det gjaldt konkrete eksempler, kneb det imidlertid. Artikler om Slesvigs danske fortid, Ejderen som historisk grænse, dansk velstand som kontrast til tysk nød, støtte til polske synspunkter i forbindelse med striden om Oberschlesien, angreb på Bismarck og given udtryk for tvivl

om, hvorvidt dennes rige ville overleve de separatistiske bevægelser i bl.a. Bayern, Hannover og andetsteds; alt dette var efter statskommissærens opfattelse støtte til separatismen og antitysk propaganda af farligste art, som burde stoppes, men til en anklage for højforrædderi ville det næppe kunne holde. Derfor burde man skride ind efter rigspræsidentens forordninger af 29. og 31. august 1921.⁶

Problemet var, at alle de anførte eksempler ganske vist var udtryk for enten en pro-dansk eller en anti-tysknational holdning, men som dokumentation for irredentistiske bevægelser eller ligefrem forsøg på grænseflytning var de lidet troværdige. Selv om den bekymring, som gjorde sig gældende på tysk side i grænseområdet, uden tvivl var ægte og på baggrund af den daværende situation til dels forståelig, var den ikke desto mindre uden hold i virkeligheden. I det preussiske indenrigsministerium følte man sig da heller ikke overbevist om nødvendigheden af et forbud mod de dansksindede blade. Disses holdning var ministeriet velkendt. Måske kunne den af og til også virke »ophidsende«, men de havde aldrig opfordret til voldelige ændringer af forfatningen eller grænsen, og deres udbredelse var trods alt ikke tilstrækkelig. Et forbud ville sandsynligvis snarest bringe flere nye læsere. Ministeriet var i øvrigt informeret om, at disse aviser kun lod sig opretholde ved hjælp af store økonomiske tilskud fra Danmark. Hvis den tyske presse udnyttede dette forhold lidt behændigt, burde den frygtede skade kunne reduceres til et minimum. Indskriden efter højforrædderiparagraffen kunne der ikke være tale om.⁷

Denne afvisning fra oven – man kan vel næsten kalde det en røffel – bevirkede dog på ingen måde en slækkelse af de slesvig-holstenske myndigheders årvågenhed.⁸ I august 1922 udarbejdede regeringspræsidiets i Slesvig en årsrapport til indenrigsministeriet om de tysksprogede danske blade. Forfatterne, regeringsassessor grev Rantzau og regeringsråd pastor Karl Nissen – sidstnævnte tidligere præst i Lintrup i Nordslesvig og aktiv i Det tyske Udvalg 1919–20 – understregede, at regeringspræsident Johannsen⁹ ikke ønskede et forbud af samme grunde, som ministeriet året før havde gjort gældende. På den anden side var bladenes statsfjendtlige holdning nærmest blevet skærpet. Som eksempler anførtes forskellige artikler samt – hvad der betegnedes som rent bedrageri – offentliggørelse af ikke-bestilte annoncer. Som bedrageri opfattede forfatterne det også, at bladene gav sig ud for at være rent tyske. Hidtil havde redaktionen dog været for snedig til, at man kunne gribe ind på grundlag af strafferetlige bestemmelser. Den risiko, som disse blade udgjorde, voksede imidlertid på grund af valutaforholdene. Således kostede Neue Flensburger Zeitung 5 mark om måneden, mens Flensburger Nachrichten krævede 25 mark. Antallet af holdere – disse

oplysninger fik politiet fra postvæsenet – skulle efterhånden være nået op på ca. 8.000. Den økonomiske krise havde reduceret befolkningens modstandsdygtighed over for statsfjendtlig påvirkning, hvilket medvirkede til bladernes succes, men disse var tillige dygtige til at tilpasse sig markedet. Således gav Der Schleswiger sig ud for at pleje frisiske interesser, hvilket på grund af friserne og vestkystbefolkningens generelle tilbøjelighed til at afgrænse sig i forhold til naboerne ikke var uden virkning.¹⁰

Myndighedernes erkendelse af – trods al tale om statsfjendtlighed osv. – at den tysksprogede danske presse rent faktisk ikke havde givet anledning til indgreb, betød ikke, at der ikke fra anden side blev fremsat gentagne opfordringer til at forbyde Neue Flensburger Zeitung og dens aflæggere. Ejheller, at myndighederne ikke behandlede sådanne opfordringer seriøst.¹¹ Klager af denne art førte sædvanligvis dog kun til krav ovenfra om skærpet årvågenhed, omend det er betegnende, at de fleste skrivelser af den art er stemplet som hastesager.

Efter anmodning fra Berlin indberettede regeringspræsidiets i foråret 1923 påny om de tyskskrevne danske blade, vedlagt et hæfte med udklip. Forfatterne – atter grev Rantzau og pastor Nissen – mente, ligesom året før, at bladene blev stadig dristigere, selv om intet i princippet havde ændret sig. Kritikken gik på de samme punkter som hidtil, idet man dog især så med bekymring på, hvad der betegnedes som disse blades »Aushöhlungsarbeit«, undergravende virksomhed, forstået som givne udtryk for tvivl om tyske politikeres og myndigheders troværdighed og evne til at opfylde givne løfter. Selv Flensburger Volkszeitung, der altid havde været moderat i grænse-spørgsmålet, havde betegnet Neue Schleswiger Zeitung som et ækelt chauvinistblad. Bladernes pris lå nu så langt under de tyskes, at de faktisk blev foræret væk. Tyske kredse opkøbte således 1.000 eksemplarer pr. dag og solgte dem som genbrugspapir med fortjeneste. Trods talrige klager fra den tysksindede befolknings side, måtte en indgriben alligevel afvises. Det juridiske grundlag var ikke i orden, og desuden frygtede man i Slesvig, at den danske regering hermed ville få en længe savnet anledning til at gribe ind over for den tyske presse i Nordslesvig. Pressen udgjorde desuden kun en del af det danske arbejde i Sydslesvig. Et forbud ville blot betyde en intensivering af det underjordiske kulturelle undergravningsarbejde. Alle mulige metoder havde været overvejet for at få isoleret disse blade. Således skulle de frie fagforeninger have overvejet at forbyde deres medlemmer at arbejde i de danske virksomheder med den begrundelse, at virksomhedsledelserne i deres pris- og annoncepolitik ikke holdt sig til de af organisationerne fastlagte principper. Dette havde dog vist sig umuligt. Også hvad angik papirindkøb, havde man overvejet forskellige muligheder. De særgoder, som stilledes den

tyske presse til rådighed, burde ikke også komme blade til gode, som ved hjælp af udenlandsk kapital bekæmpede tyske interesser. Regeringspræsidiets var ikke informeret om, hvad der var sket i den forbindelse, men regnede ikke med større resultater på grund af danskernes valutaoverlegenhed. Det eneste effektive ville være en kraftig støtte til den tyske presse. Alt i alt betød den danske aktivitet i Sydslesvig ikke blot en fare her; den daglige dråbe gift i avisen undergravede befolkningens tillid og skabte splid i den ellers rent tyske befolkning. Netop situationen omkring den såkaldte »Ruhrkamp«¹² krævede sjælelig kraft og udholdenhed, og skulle der blive tale om undtagelsestilstand, burde man ikke glemme danskerne i Sydslesvig, men kun såfremt en eller anden afgørende begivenhed kunne retfærdiggøre et indgreb.¹³

Myndighederne i Slesvig-Holsten lagde her en holdning for dagen i relation til pressefriheden, som unægtelig må vække til eftertanke. Selv om man ikke ville involveres direkte via et forbud mod disse aviser, var alle andre midler, som kunne bringe dem i knæ, åbenbart acceptable. En presse, som rejste tvivl om den tyske regerings politiks fuldkommenhed, skulle åbenbart bekæmpes med ethvert til rådighed stående middel. De udtalte bekymringer om mulige konsekvenser af et forbud for tyskheden i Nordslesvig var uden tvivl ubegrundede, men sikkert fremsat i god tro ud fra princippet »tyv tror hver mand stjæler«. Interessante var især bemærkningerne om en eventuel undtagelsestilstand. En sådan ville nemlig muliggøre forbud mod myndighederne ubekvemme aviser på ubestemt tid, indtil enten en domstol erklærede forbudet for ubegrundet, eller undtagelsestilstanden blev ophævet. Dette ville så at sige være den ideelle løsning, idet det politiske ansvar så påhvilede militæret, og man altid ville kunne henvise til, at der ikke var tale om et indgreb rettet specielt mod disse blade, som kunne hævdes blot at være blevet revet med af større begivenheder. Men endnu var tiden ikke inde.

I forbindelse med en forespørgsel i den preussiske landdag vedrørende »dänischen Umtriebe in Nordschleswig«¹⁴ forsvarede regeringspræsident Johannsen i en lang skrivelse den 22.4.1923 ihærdigt den preussiske regerings hidtidige indsats i Slesvig og påpegede, at en åben redegørelse for denne indsats så ganske givet ville være lige, hvad danskerne ventede på. Han bemærkede, at den preussiske socialdemokratiske ministerpræsident Braun under sit besøg i Kiel den 24. marts havde ramt kernen i sagen og talt ud af alle slesvig-holsteneres hjerter, da han med eftertryk kritiserede det blinde had til Preussen, som kom til udtryk i de tre blade, og spurgte, hvor længe man endnu ville kunne tolerere dette. Johannsen kunne kun bekræfte, at der i vide kredse var utilfredshed med, at det tilsyneladende var umuligt at imødegå denne virksomhed i eget land. Læsertallet var nu nået op på over 12.000 og udgjorde ikke mindst en national fare på vestkysten og på de nordfrisiske øer.

Heldigvis var fra anden side blevet iværksat forsøg på at stable en ordentlig tysk presse på benene i dette område.¹⁵ Skulle dette blive en succes, måtte befolkningen – som i 1848 – besinde sig på sin tyskhed og sin historiske opgave og ikke nøjes med at være stolte over en glørværdig fortid. Konkret mente Johannsen, at den tyske pas- og grænsepraksis burde strammes i lighed med den danske, ligesom det burde overvejes, om ikke den danske konsul i Flensborg burde opfordres til at udvise større tilbageholdenhed i sin støtte til den danske agitation.¹⁶

Kort tid efter følte regeringspræsidiets sig påny foranlediget til at beklage sig over de danske blade; denne gang også Flensborg Avis. Den 26. april havde samtlige blade aftrykt et billede – med krone – af det danske kongepar i anledning af dettes sølvbryllup, ligesom de havde bragt ledende artikler under overskriften »Zum heutigen Feste«. Dette var efter regeringspræsidiets opfattelse en så uforblømt bekendelse til dansk sindelag som aldrig tidligere. Strafferetligt forekom et indgreb imidlertid ikke opportunt, idet bladene kun havde beklaget, at kun Nordslesvig var kommet til Danmark. Samtidige eller fremtidige »højforrædderiske bestræbelser« kunne ikke påvises. Havde dette været muligt over for trediemand, ville det eventuelt have været muligt at sigte bladene for ulovlig bistand hertil. Til en direkte højforrædderianklage var materialet ikke stærkt nok. Politisk set viste billedet med den store krone, at tilhængerne af den såkaldte »slesvigske bevægelse«¹⁷ nu følte sig stærke nok til at byde deres i vid udstrækning republikansk indstillede læsere en så åbenlys forherligelse af monarkiet.¹⁸

Tiden var altså endnu ikke inde. Stadig var det eneste, som virkelig kunne indvendes mod denne presse, at man ikke brød sig om dens tendens. Med mindre bladene selv gav sig en blottelse, skulle der ekstraordinære begivenheder til for at gøre en indgriben mulig. Sådanne begivenheder aftegnede sig da også endelig i horisonten i efteråret 1923. Året 1923 havde stået i inflationsekspllosionens og Ruhrkampens tegn. Efter at Frankrig og Belgien i januar 1923 havde besat Ruhrområdet, havde den tyske regering indstillet al betaling af krigsskadeerstatninger til disse stater og iværksat den »passive modstand« i de besatte områder. I september 1923 kapitulerede den ny tyske regering under Stresemann imidlertid over for de franske krav og indstillede Ruhrkampen. Dette medførte umiddelbart en svækkelse af de franskstøttede separatistiske bevægelser i det vestlige Tyskland, men foranledigede til gengæld den bayriske regering til at erklære Bayern i undtagelsestilstand og udnævne Gustav v. Kahr – det antidemokratiske bayriske højres mand – til »Generalstaatskommissar« og indehaver af alle eksekutive beføjelser. Rigsregeringen erklærede herefter hele Riget i undtagelsestilstand og overdrog alle eksekutive beføjelser til rigsværnsminister Gessler, der uddelegerede

disse til de respektive »Wehrkreisbefehlshaber«. Hermed var nu også vejen ryddet for at få løst et lille problem »im Nordmark«.

Forbudet

Den 14. november 1923 fremsendte regeringspræsidiets i Slesvig – under henvisning til en indberetning af 21. oktober, som desværre ikke er genfundet i materialet – en rapport fra politiforvaltningen i Flensborg til Wehrkreis-kommando II i Stettin, hvorunder Slesvig-Holsten sorterede. Ved hjælp af et antal avisudklip, der – som det indrømmedes – var relativt forsigtigt affattede, mente regeringspræsidiets at kunne dokumentere, at den tysksprogede danske presse systematisk udnyttede Rigets nødssituation til at forberede yderligere løsrivelse af tyske områder osv. osv. Spørgsmålet var derfor, om de pågældende artikler – tilsammen – ikke burde være tilstrækkeligt grundlag for et forbud. En nødvendig forudsætning for positive resultater heraf ville det imidlertid være, at alle tre blade blev forbudt og det for længere tid, hvilket skulle sikres på forhånd, og at det ikke blev tilladt at udsende en erstatningsavis i stedet for de tre forbudte. Hvis ikke disse tre betingelser var opfyldt, ville et forbud blot give danskerne nyt stof til deres propaganda og skade den tyske sag. Skulle Wehrkreiskommando beslutte sig for et forbud, ønskede regeringspræsidenten at blive underrettet øjeblikkelig på grund af de mulige politiske virkninger heraf. Som begrundelse burde anføres, at bladenes generelle tendens udgjorde en overtrædelse af stk. 5 i bekendtgørelse af 27. september 1923 og bekendtgørelse af 4. oktober samme år, idet dette på det givne tidspunkt var egnet til at bringe den offentlige ro og orden i fare. Dette kunne ikke tolereres i et grænseområde på et så kritisk tidspunkt, især ikke da pressen netop var blevet opfordret til at udvise tilbageholdenhed. Såfremt bladene indgav klage over et forbud, ønskede regeringspræsidenten lejlighed til at tage stilling hertil.¹⁹

Myndighederne i Slesvig-Holsten var altså stadig ude af stand til at finde en konkret anledning til at forbyde denne presse. Dens tendens havde ikke ændret sig. Det havde derimod den indenrigspolitiske situation i Tyskland, og dette skulle nu udnyttes til at fjerne er irritationsmoment, som det ikke havde været muligt at få ram på ad legal vej under normale omstændigheder. Værd er det også at understrege, at den opståede situation på ingen måde var foranlediget af begivenheder i det dansk-tyske grænseområde. Hverken undtagelsestilstanden i Bayern eller det påfølgende »ølstuekup« i München udøvede mærkbar indflydelse på de politiske forhold i Slesvig-Holsten. Dette viste sig imidlertid at være uden betydning. Om der har været tale om yderligere kontakt mellem myndighederne i Slesvig-Holsten og militæret i

Stettin er uklart, men den 22. november 1923 modtog regeringspræsidiets den ønskede reaktion i form af følgende telegram:

»Forbyder indtil videre 'Neue Flensburger Zeitung', 'Neue Schleswiger Zeitung' og 'Der Schleswiger', da disse aviser arbejder for adskillelse af yderligere områder af Det tyske Rige. Forbudet sker på grundlag af §1 i forordningen af 26.9.23. Ikrafttræden straks.

Indehaveren af den udøvende magt«²⁰

Grundlaget for forbudet var altså rigspræsidentens forordning af 26. september 1923, og i overensstemmelse med regeringspræsidiets ønske var det på ubestemt tid.²¹ I Slesvig konstaterede man i øvrigt, at garnisonerne i Flensborg og Slesvig havde modtaget telegrammet allerede aftenen forinden og straks underrettet bladene, ligesom man havde telegraferet til Nibøl med henblik på Der Schleswiger.²² I en mere udførlig skriftlig meddelelse, som tilsendtes de tre aviser, tilføjedes, at forbudet også ville gælde ethvert blad, der måtte blive udsendt i stedet for de tre forbudte. Som begrundelse angaves heri, at bladene »arbejder planmæssigt hen på at løsrive samhørighedsfølelsen mellem hidtil tyske folkedele og den prøjsiske stat og Det tyske Rige med det formål at løsrive yderligere områder fra den prøjsiske stat og Det tyske Rigsforbund«. Denne holdning bidrog til at skærpe de politiske modsætninger, øge den politiske spænding og bringe ro og orden i fare, hvilket ikke kunne tolereres i et grænseområde på et så kritisk tidspunkt. Chefen for Wehrkreiskommando, general v. Tschischwitz, henviste i den forbindelse til en tidligere udsendt opfordring til pressen om at udvise tilbageholdenhed.²³ Den 27. november underrettede regeringspræsidiets officielt politipræsidi i Flensborg og landråderne i Nibøl og Slesvig amt – betegnende nok – Ernst Schröder²⁴ ved tilsendelse af en kopi af den officielle forbudskrivelse. På Schröders eksemplar var tilføjet »zur ... geeigneten Verwendung«.²⁵

Reaktionerne på forbudet

Den tyske lokale presses reaktioner på forbudet var temmelig blandede. Schleswiger Nachrichten kritiserede indgrebet for at komme for sent. Forbudet mod »den ejderdanske presse« havde man intet principielt imod, men man nærede nogen tvivl om, hvor vidt virkningerne af denne danske aktivitet kunne fjernes uden videre blot ved at forbyde et par aviser. Den danske virksomhed måtte ses i lyset af den økonomiske støtte fra Danmark, og den tyske regering bar selv et tungt ansvar ved ikke at have igangsat et

omfattende økonomisk støtteprogram for grænseområdet og i stedet at have nøjedes med gyldne løfter. Flensburger Nachrichten, der var Sydslesvigs største dagblad og Neue Flensburger Zeitungs vigtigste konkurrent, undrede sig over, at forbudet – i betragtning af undtagelsestilstanden – kom så relativt sent. Ganske vist indrømmede man, at disse blade juridisk set næppe var til at få ram på, men deres politik havde efter Nachrichtenens opfattelse intet med varetagelse af mindretalsrettigheder at gøre. Bladet så denne presses mål som værende at få inddraget Danmark i fronten af Tysklands fjender fra Frankrig i vest til Polen og Tjekkiet m.fl. i øst. Den ventelige reaktion fra den rigsdanske presses side, som bladet antog ville blive voldsom, ville imidlertid skyldes, at man i Danmark ikke kendte denne presse og ikke var klar over, at disse aviser i modsætning til Flensborg Avis intet havde med danskhed eller dansk kultur syd for grænsen at gøre. Danskerne måtte forstå, at de forbudte blades eksistens af enhver tysk slesvig-holstener betragtedes ikke blot som en »daglig forhåelse«, men »direkte højforræderi«.²⁶

Det socialdemokratiske Flensburger Volkszeitung, der selv havde været udsat for et kortvarigt forbud under undtagelsestilstanden, ville ikke afvise, at de forbudte blade havde tilstræbt yderligere tyske landafståelser. Forbudet kunne man imidlertid ikke glæde sig over, eftersom Volkszeitung principielt var modstander af undtagelsestilstanden og de heraf fulgte avisforbud i det hele taget. Desuden var det højt tænkeligt, at netop et sådant forbud i ejerdanske kredse ville blive betragtet som et effektivt propagandavåben. Den tyske presse i Nordslesvig, der selvfølgelig var sig sin prekære stilling bevidst, indtog en lignende holdning. Sonderburger Zeitung understregede pressens forpligtelse til under alle omstændigheder at forsvare pressefriheden og kunne derfor ikke billige forbudet og undlod forsigtigt at tage stilling til, hvorvidt militærets forholdsregel i øvrigt måtte anses for formålstjenlig. Apenrader Tageblatt havde også hellere set, at det ikke var kommet til et forbud, men mente i øvrigt, myndighedernes begrundelse holdt. Desuden burde man ved bedømmelsen af forbudet ikke glemme Tysklands meget vanskelige situation.²⁷

I Danmark tog H. P. Hanssens Hejmdal, der aldrig havde været nogen ven af den tyskskrevne danske presse i Sydslesvig, forbudet relativt roligt og bemærkede, at også tyske blade, selv store aviser som Vorwärts og Deutsche Zeitung, havde været forbudt i perioder. Disse forbud havde imidlertid vist sig ikke at kunne opretholdes, hvilket Hejmdal heller ikke regnede med ville være tilfældet her. Bladet noterede, at der ikke var ført nogle beviser for de tyske påstande om irredentistisk adfærd, og nævnte, at der straks var blevet indgivet klage til den tyske øverstkommanderende, general v. Seeckt. Som venteligt reagerede Flensborg Avis og med dette blad sympatiserende danske

aviser derimod meget skarpt på forbudet, som man beskyldte netop Hejmdal for at være den indirekte årsag til, idet dette blad på grund af sine stadige angreb på den tyskskrevne danske presse i Sydslesvig havde leveret tyskerne den nødvendige ammunition.²⁸ Denne interne danske strid, som også skulle have ført til et sammenstød i regeringspartiet Venstres folketingsgruppe mellem den tidligere Danevirke-mand Vanggård og Laust Moltesen, senere udenrigsminister, noteredes selvsagt med stor interesse i den tyske presse.²⁹

Mens den tyske presses holdning varierede alt efter bladenes placering i det politiske spektrum – de nordslesvigske blade indtog her en særstilling – må det generelt siges, at den danske presse udviste liden forståelse for den tyske foranstaltning. Det tyske gesandtskab i København konstaterede således, at den danske nationale og »chauvinistiske« presse overgik sig selv i voldsomme angreb på de tyske myndigheder. Derimod havde såvel Berlingske Tidende som Politiken og Socialdemokraten indtaget en mere moderat holdning. Også gesandtskabet havde med interesse bemærket sammenstødene mellem Hejmdal og Flensborg Avis og mellem Vanggård og Moltesen. Vanggård skulle have forlangt en officiel klage til den tyske regering, hvilket Moltesen havde afvist. Denne meddelelse var ganske vist blevet dementeret, men højrekredse i Nordslesvig skulle i hvert fald have omgåedes med planer om en henvendelse til regeringen, men have opgivet dette, da det blev klart, at regeringen ikke ville lege med. Nationaltidende havde desuden bragt en stort opsat melding om, at de danske socialdemokrater skulle have indgået en studehandel med de tyske socialdemokrater. Mod støtte fra dansk side til de socialdemokratiske blade i Slesvig-Holsten, skulle disse ophøre med at bekæmpe grænsen af 1920. Til gengæld ville danskerne gå ind for lukning af de tyskskrevne danske blade i Sydslesvig. Disse påstande havde Socialdemokraten klart dementeret den 29. november. Det, der var tale om, var den såkaldte Stauning-Wels-aftale, som egentlig først skulle have været offentliggjort den 1. december, men som efter flere dages presseomtale endelig blev offentliggjort den 30. november.³⁰

Stauning-Wels-aftalen – opkaldt efter hovedforhandlerne på henholdsvis dansk og tysk side – var resultatet af en dansk-tysk socialdemokratisk konference i Flensborg den 25. november 1923. I begyndelsen af 1923 havde de danske socialdemokrater over for det tyske broderparti givet udtryk for ønsket om en sådan sammenkomst med henblik på en drøftelse af grænse-spørgsmålet. Forhandlingerne var begyndt i oktober 1923 og mundede den 25. november 1923 ud i Flensborg-konferencen, hvor såvel partiledelserne som de lokale partiafdelinger var repræsenterede. Begge parter lovede at bekæmpe chauvinistiske tendenser i deres respektive lande og at tilstræbe stærkere kontrol med tildeling af statslige midler til de nationale mindretals

*Redaktør Julius Bogensee,
Neue Flensburger Zeitung.
Foto 1919. (Dansk Central-
bibliotek for Sydslesvig).*

kulturelle arbejde. Begge partier anerkendte endvidere den bestående grænses lovlighed. Dette punkt, der for de danske socialdemokrater var det afgørende, betød imidlertid blot, at SPD lovede ikke at arbejde for en voldelig ændring af grænsen; en i sig selv ikke synderlig betydningsfuld indrømmelse. Til gengæld lovede danskerne SPD økonomisk støtte, herunder bl.a. til Flensburger Volkszeitung. Bladforbudet i Sydslesvig ses ikke at have spillet nogen rolle overhovedet, bortset fra at de flensborgske socialdemokrater på dansk forespørgsel udtrykkeligt tog afstand fra sådanne metoder. Allerede tidligere, da de første rygter om, at de flensborgske socialdemokrater og Volkszeitung skulle være ophavsmænd til forbudet sammen med fagforeningerne, havde disse energisk benægtet, at dette skulle være tilfældet, hvilket heller intet da tyder på.³¹

I mellemtiden var en lang række protester indgået til tyske myndigheder. General v. Tschischwitz meldte den 30. november, at såvel han selv som

rigsværnsministeriet i Berlin havde modtaget en række protester. Selv havde han afvist disse og henvist til, at sagen lå i Berlins hænder, samt anmodet Berlin om at opretholde forbudet. Den 29. havde den polske landdagsmand grev Sierakowski, redaktørerne Bogensee og Oldsen fra respektive Neue Flensburger Zeitung og Der Schleswiger samt deres advokat dr. Jaffe indfundet sig i Stettin, hvor de havde fået samme besked. Disse herrer skulle i øvrigt have ladet skinne igennem, at de ville være tilfredse, hvis forbudet blev gjort tidsbegrænset, men generalen havde ikke afgivet tilsagn herom. Tværtimod var han fast overbevist om, at forbudet burde forblive i kraft.³² Samme dag havde det polske mindretals repræsentanter i den preussiske landdag afsendt en protestskrivelse til den preussiske indenrigsminister Severing, hvori forbudet bl.a. betegnedes som værende forfatningsstridigt.³³

De tyske myndigheder analyserede spændt alle reaktioner på forbudet og konstaterede, at mens stemningen var ophidset i Danmark, var situationen syd for grænsen rolig. Grænsekommisæreren i Flensborg mente således, at forbudet havde fået de dansksindede sydslesvigere til foreløbig at indstille sig på at måtte indtage en mere moderat holdning.³⁴ I løbet af december 1923 intensiverede den nationale danske presse sine angreb på de tyske forholdsregler, og også Grænseforeningen besluttede sig til at gå ind i en kampagne mod forbudet.³⁵ Det tyske gesandtskab i København mente dog, at der på baggrund af den »demokratiske og socialdemokratiske« presses kølige holdning ikke var nogen grund til bekymring.³⁶

I mellemtiden fortsatte de tre blade deres bestræbelser på at få forbudet ophævet eller i det mindste gjort tidsbegrænset. Advokat Jaffe havde efter den forgæves henvendelse i Stettin taget kontakt med rigsværnsministeriet, hvor beskeden havde været den samme. Han havde dernæst spurgt, om man eventuelt ville kunne opnå en mildnelse af forbudet, hvis udgiverne ville afgive en erklæring om fremover ikke at drive propaganda for Danmark og bestræbe sig på objektiv, saglig kritik. V. Tschischwitz var ikke begejstret for denne idé og havde derfor sikret sig et løfte fra ministeriets side om, at man intet ville foretage sig uden at høre Stettin og Slesvig.³⁷ Regeringspræsident Johannsen mente heller ikke, at reaktionerne på forbudet var nogen anledning til at skifte mening. Visse tyske blades tøvende holdning måtte ses ud fra en forståelig modvilje mod avisforbud i almindelighed, og selv om »chauvinistiske« kredse i Danmark omkring Nationaltidende og Grænseforeningen havde iværksat et »Entrüstungsfeldzug«, syntes dette ikke at have vundet synderlig genklang uden for disse kredses sædvanlige tilhænger-skare.³⁸

Johannsen havde desuden noteret sig, at Bogensee og Kronika fra Neue Flensburger Zeitung optrådte som talere ved Grænseforeningens og ligaen

Johannes Oldsen, redaktør af Der Schleswiger. Her endnu i Zahlmeisteruniform. Billedet er sendt ham af en god ven i Lindholm d. 22. juni 1919. (Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig).

D.D.D.'s³⁹ protestmøder mod forbudet – to organisationer, der begge havde grænseflytning på deres program.⁴⁰ Dette viste efter regeringspræsidentens mening klart, hvad det var for folk, man havde med at gøre. Tanken om at ophæve forbudet mod afgivelse af en loyalitetserklæring fandt han ikke heldig; skulle det ophæves, burde man blot meddele, at myndighederne herefter forventede, at bladene ville holde sig bestemmelserne i forordningen af 27. september 1923 pinligt efterrettelige. Endnu var tiden dog ikke inde hertil. Stauning-Wels-aftalen havde ophidset gemytterne i Slesvig-Holsten, hvor man opfattede det skete som et socialdemokratisk frafald fra den hidtidige nationale enhedsfront. Ganske vist benægtede SPD, at aftalen kunne og skulle forstås således, men under alle omstændigheder fandt Johannsen den socialdemokratiske partiledelses adfærd både beklagelig og skadelig.⁴¹ I overensstemmelse med provinsmyndighedernes holdning fort-

Redaktør Jacob Kronika, fotografert i 1921. Billedet er fra frk. Wildaus fotoalbum. (Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig).

satte den tyske presse da også med at forsvare forbudet bl.a. under henvisning til, at det gode tyske sprog ikke burde bruges til at bekæmpe Tyskland, og man indsamlede begærligt udsagn fra danske politikere eller pressefolk, som i perioden før forbudet havde udtalt sig negativt om disse blade.⁴²

Loyalitetserklæringen

Allerede den 6. december havde de tre blade sendt v. Tschischwitz en erklæring, hvori man lovede – hvis forbudet blev ophævet – ikke at bringe artikler eller kommentarer, hvis tendens gik ud på løsrivelse af dele af Det tyske Rige og ikke at bringe antitysk politisk propaganda. Under henvisning hertil og til de økonomiske tab, som forbudet påførte bladene, anmodede

man indtrængende om at få dette ophævet snarest.⁴³ Meget taler for, at rigsværnsministeriet rent faktisk havde stillet en ophævelse af forbudet i udsigt til gengæld for en sådan loyalitetserklæring, men forbudets ophavs-mænd agtede ikke at give sig så let. Den 18. december bad v. Tschischwitz regeringspræsidenten i Slesvig om nærmere dokumentation om Kronikas og Bogensees talervirksomhed i Danmark og oplyste samtidig, at han – på trods af loyalitetserklæringen – havde meddelt bladene, at forbudet ikke ville kunne ophæves umiddelbart, fordi han havde modtaget visse rapporter, som krævede en nærmere undersøgelse.⁴⁴

Mens det ikke lykkedes regeringspræsidenten – til dettes store beklagelse – at skaffe det ønskede materiale om Bogensees og Kronikas talervirksomhed i Danmark, fordi den danske presse »offenbar absichtlich« ikke refererede disse møder,⁴⁵ havde den tyske gesandt Gerhard v. Mutius, hvad regeringspræsidenten først senere erfarede, fra et referat i Berlingske Tidende af et møde i Studenterforeningen registreret visse bemærkninger, som muligvis kunne benyttes til at forsvare forbudet, såfremt den danske udenrigsminister – hvad han ikke ventede – skulle rejse sagen. Desuden kunne han referere en ytring af P. Munch ved et møde på Fyn, hvor den tidligere radikale krigsminister ganske vist havde beklaget forbudet, men dog nægtet at sympatisere med en agitation, der støttede sig på tyskskrevne blade.⁴⁶

Da det viste sig, at de tyske myndigheder trods afgivelsen af loyalitetserklæringen ikke var tilbøjelige til at hæve forbudet med det samme, tog kampagnen i Danmark efterhånden fart, ligesom det danske mindretals politiske organisation Den slesvigske Forening protesterede officielt over for såvel Stettin som Berlin.⁴⁷ Regeringspræsidenten Johannsen var imidlertid stadig ikke tilfreds. For det første skulle bladene indrømme, at de hidtil ikke havde forholdt sig i overensstemmelse med loyalitetserklæringens indhold, altså reelt godkende forbudets berettigelse, dels var det ikke nok, at de lovede ikke at drive *antitysk* propaganda. Problemet havde nemlig hele tiden snarere været *antipreussisk* propaganda. Desuden svækkedes tilsagnet ved udtrykket politisk; lige så vigtig var den økonomiske og kulturelle propaganda. Forbudet burde i hvert fald ikke ophæves, før bladene havde ytret sig om de konstaterede mangler ved erklæringen. Kunne man opnå en tillægserklæring med det ønskede indhold, kunne forbudet hæves forsøgsvist, og i begrundelsen burde da henvises til bladenes »tilståelse«.⁴⁸

Stettin svarede da også bladene afvisende og bad dem henvende sig til Berlin i stedet, hvilket skete den 2. januar i form af en skrivelse direkte til rigsværnets øverstkommanderende general v. Seeckt.⁴⁹ Regeringspræsidenten Johannsen havde i mellemtiden sikret sig, at overpræsidenten delte hans opfattelse og bad v. Tschischwitz meddele rigsværnsministeriet de angivne

mangler ved erklæringen. Han så også gerne, at den tyske presse fik kendskab til loyalitetserklæringens indhold, hvilket bedst kunne ske via Ernst Schröder, som dernæst kunne kritisere denne. Regeringspræsidiets ville stille de nødvendige oplysninger til rådighed. Den danske presses ophidselseskampagne kunne passende modvirkes ved en »brændemærkning« af loyalitetserklæringens »uoprigtighed«. Fordelen ved denne metode ville være, at der så ikke var tale om officiel kritik, men kun pressekritik. Skulle Berlin beslutte at ophæve forbudet, burde det kun ske på forsøgmæssig basis. Nogen grund hertil kunne Johannsen dog stadig ikke se.⁵⁰

Samme skrivelse, hvis unægtelig noget brisante indhold åbenbart også var regeringspræsidiets klart, tilgik samtidig Schröder sammen med en kopi af loyalitetserklæringen. Af forsigtighedsårsager anvendtes to konvolutter, hvoraf den inderste var mærket »eigenhändig«, ligesom såvel følgeskrivelse som bilag var hemmeligstemplede. Schröder fik tillige besked på ikke at anvende materialet, før han selv havde hørt fra Stettin.⁵¹ Stettins og Slesvigs anstrengelser var ikke forgæves. Den 7.1.1924 afgik general v. Seeckts svar til de danske blades advokat. Under direkte henvisning til Kronikas og Bogensees talervirksomhed i Danmark, som efter generalens mening var i modstrid med loyalitetserklæringen, afviste han at ophæve forbudet.⁵² Situationen syntes således fastlåst. For bladene var det eneste håb herefter »statsdomstolen til republikkens værn« i Leipzig, som i følge en forordning om ændring af forordningen om den militære undtagelsestilstand af 23.11.1923 herefter var beføjet til at foretage en prøvelse af sådanne avisforbud.⁵³

Den danske regering griber ind

Selv om de danske myndigheder ikke havde kommenteret forbudet og dets virkninger, betød det imidlertid ikke, at man ikke i udenrigsministeriet fulgte sagens udvikling med største opmærksomhed. Allerede i foråret 1923 havde chefen for udenrigsministeriets pressebureau A. J. Paulsen haft en samtale med Bogensee og henstillet til denne at udvise større forsigtighed. Især havde han fundet bladets prispolitik betænkelig. Bogensee havde imidlertid forsvaret bladenes lave pris under henvisning til den organiserede tyske kampagne og boykot mod den tyskskrevne danske presse og understreget, at de på trods heraf bar sig selv. Økonomisk støtte fra Danmark havde man kun fået i starten.⁵⁴ Mens Bogensee syntes at have fået overbevist A. J. Paulsen om sin gode vilje til ikke at provokere tyskerne unødigt, var den danske gesandt i Berlin grev C. Moltke mere skeptisk, men ønskede på den anden side ikke at forsøge at påvirke bladene ved en direkte henvendelse, eftersom dette ville

være i strid med den danske udenrigspolitikens traditioner. Formelt var der tale om tyske aviser og følgelig også om et indretysk anliggende.⁵⁵

I løbet af december 1923 dukkede der imidlertid et nyt spørgsmål op i debatten i Danmark, nemlig om de løbende indsamlinger og hjælpeforanstaltninger til fordel for nødlidende i Tyskland burde stoppes, indtil bladforbudet var blevet ophævet. Gesandt Mutius noterede sig dog, at de ledende folk i Grænseforeningen på et offentligt protestmøde den 12. december 1923 endnu ikke havde været villige til at gå så vidt, trods forsamlingens åbenlyse ønske herom.⁵⁶ Allerede tidligere havde den socialdemokratiske folketingsmand I. P. Nielsen, der spillede en ledende rolle i hjælpearbejdet for Tyskland, forsøgt at få bladforbudet ophævet netop for at undgå en sammenfiltrering af disse to spørgsmål. Den 5. december 1923 havde han sagt til Mutius, at hans stilling i hjælpearbejdet blev stadigt vanskeligere på grund af bladforbudet, hvilket skulle have foranlediget Mutius til at telegrafere til Berlin om dette nye aspekt af sagen. Den 6. december havde I. P. Nielsen underrettet udenrigsministeriets direktør herom og samtidig oplyst, at han fra sine forbindelser i Berlin havde modtaget besked om, at forbudet snart ville blive ophævet.⁵⁷ I et interview med Hejmdal den 13. december gav han udtryk for den opfattelse, at forbudets ophævelse udelukkende afhang af afgivelsen af loyalitetserklæringen.

Et første direkte forsøg fra de ramte blades side på at få de danske myndigheder til at foretage en demarche over for Tyskland fandt sted midt i december. Dog uden større held. Statsminister Neergaard henviste bladenes repræsentanter til udenrigsminister C. M. T. Cold, som gjorde klart, at den danske regering ikke kunne blande sig i et indretysk anliggende. Ejheller var han villig til en passant at lade falde en bemærkning over for den tyske gesandt. Hvis tyskerne derimod selv tog spørgsmålet op, ville han tilkendegive, at den slags forholdsregler ikke just bidrog til at fremme roen i grænseområdet. Udenrigsministeriets direktør, grev Reventlow, frygtede, at en danske demarche ville hindre fremtidig enstemmighed i forbindelse med den såkaldte »kulturbevilling« til støtte for det danske arbejde i grænseområdet.⁵⁸ Grev Moltke i Berlin var ikke helt enig heri, eftersom socialdemokraterne jo netop havde intervenseret hos de tyske partifæller. Således havde Stauning skrevet til rigspræsident Ebert, som over for Moltke imidlertid ikke havde villet love at gribe ind. Han tvivlede derfor også på, at I. P. Niensens anstrengelser ville bære frugt, selv om Ebert havde lovet at tage imod den danske folketingsmand. Ebert havde understreget, at man havde modtaget talrige klager over disse blade, og at det var vanskeligt for ham at gribe ind, ligesom han havde understreget, at grænseområdet nu var afgjort, og det måtte man affinde sig med såvel på tysk som på dansk side

Dette sidste udsagn havde selvsagt interesseret Moltke levende; at få det gentaget skriftligt, var dog ikke lykkedes.⁵⁹

Eftersom spørgsmålet altså allerede havde været genstand for dansk-tyske meningsudvekslinger, var det da også naturligt, at udenrigsminister Cold, da Mutius ved en modtagelse den 2. januar 1924 fremsatte nogle venligt mente bemærkninger om den danske hjælp til den nødlidende tyske befolkning, tilkendegav, at hovedindsamlingen jo endnu ikke havde fundet sted, og at forbudet mod de sydslesvigske aviser, selv om det ikke havde noget med sagen at gøre, dog ikke kunne undgå at få en negativ virkning på indsamlingen. I. P. Nielsen, »der Kindervater«, der selv stærkt misbilligede disse blades tendens, skulle således frygte en lammelse af den danske hjælpeaktion. Mutius understregede over for Auswärtiges Amt, at han så absolut fandt det på sin plads via et forbud offentligt at misbillige denne form for dansk propaganda. Dette mål var imidlertid nået, og et varigt forbud ville efter en tilbagevenden til normale tilstande være umuligt. Følgelig ville det efter hans opfattelse af hensyn til den store indsamling være klogt at ophæve forbudet. Det kunne kun være til gode for de dansk-tyske forbindelser, hvis denne hjælpeaktion kom til at forløbe som planlagt og ikke endte som et til socialdemokrater og andre velgørende kredse begrænset projekt.⁶⁰

Den 4. januar nævnte den tyske rigskansler dr. Marx efter en middag på det danske gesandtskab i Berlin forbudet over for grev Moltke og understregede, at denne sag var militærets ansvar. Rigskansleren betragtede forbudet som en fejl, men ville dog ikke love, at han kunne gøre noget. Eftersom spørgsmålet nu flere gange var blevet bragt på bane fra tysk side, benyttede Moltke lejligheden til at nævne den landsindsamling til fordel for tyske børn, som var planlagt til den 5. februar, og som nu syntes at måtte finde sted i skyggen af forbudet.⁶¹ Gesandten mente dog stadig, at man på dansk side burde være forsigtig og ikke overvurdere betydningen af enkelte tyske politikeres kritiske bemærkninger om forbudet, idet motiverne hertil kunne være mangeartede.⁶²

Den 5. januar opsøgte I. P. Nielsen tillige påny Mutius, som straks telegraferede til Auswärtiges Amt, at denne var stærkt bekymret ikke blot for forbudets virkning på landsindsamlingen, men også for det dansk-tyske forhold i almindelighed. Nielsen havde betonet sin uvilje mod de tre blade og så nødtigt, at deres betydning blev øget netop på grund af forbudet.⁶³ To dage senere kunne Mutius indberette, at statsminister Neergaard i en tale i Nordslesvig havde understreget, at grænsen lå fast, og at regeringen og danske politiske partier ikke kunne støtte irredentistiske bestræbelser syd for grænsen. Mutius tillagde Neergaards udtalelser særlig betydning, fordi disse i offentligheden blev opfattet som en kritik af Venstremanden C. O. Pedersen, der var kandidat til det kommende rigsdagsvalg. Denne havde udtrykkelig

forbeholdt sig som politiker at støtte de danske politiske bestræbelser syd for grænsen. Dette havde vakt stærk modstand, og efter Neergaards udtalelser behøvede man næppe at regne med denne kandidats valg. Mutius konkluderede, at man i Danmark uden tvivl ville forstå det på rette måde, hvis Tyskland besvarede statsministerens forsonlige holdning med en ophævelse af forbudet.⁶⁴

Samme dags aften, den 7. januar, henvendte udenrigsminister Cold sig under en modtagelse ved hoffet påny til en repræsentant for gesandtskabet. Denne gang synes Cold at være gået mere direkte til værks. Således skulle han have sagt, at avisforbudet havde skabt meget ondt blod og bragt den planlagte landsindsamling i fare. I. P. Nielsen havde således i fortvivlelse villet forlade støttekomiteen. Herudover havde forbudet en politisk negativ virkning i relation til forholdene omkring grænsen. Han skulle endvidere have forsikret, at disse blade ikke havde modtaget for fem øre støtte fra Danmark siden 1. april 1923, hvorfor de før eller siden ville være blevet tvunget til at sætte prisen i vejret eller gå ind. Nu var de blevet martyrer, og den danske interesse for dem var vakt igen. Cold havde beklaget, at man ikke havde stillet sig tilfreds med et kortvarigt forbud. Mutius, der åbenbart nu var overbevist om, at forbudet burde hæves snarest, benyttede Colds bemærkninger som anledning til direkte at opfordre Auswärtiges Amt til at arbejde herfor.⁶⁵

I ministeriet var man tilbøjelig til at være enig med Mutius. Således havde man allerede sendt kopier af Mutius' tidligere rapporter om udviklingen i København til såvel rigsværnsministeriet som rigsindenrigsministeriet og det preussiske indenrigsministerium med en bemærkning om, at tiden vel faktisk var inde til en ophævelse, dels af hensyn til den forestående indsamling, dels – fortroligt – fordi formålet med forbudet, efter hvad man havde hørt fra velunderrettet slesvigsk hold, skulle være nået, idet bladene, da de ikke var udkommet pr. 1. januar, havde mistet et stort antal abonnenter til tyske blade.⁶⁶ I rigsindenrigsministeriet lå man imidlertid helt på linie med de slesvig-holstenske myndigheder. Forbudet havde været en fortræffelig idé og burde opretholdes så længe som muligt, således at virkningerne af den tyske valutareform kunne nå at slå helt igennem. Det var derfor vigtigt, at den tyske udenrigstjeneste gjorde alt for via sine repræsentanter at forsvare og forklare forbudet og på den måde modvirke antitysk propaganda.⁶⁷

Fra København fortsatte Mutius i den kommende tid med at bombardere Auswärtiges Amt med forslag om ophævelse af forbudet. Den 14. januar telegraferede han, at støttekomiteen overvejede at afblæse indsamlingen, hvorfor Auswärtiges Amt burde gøre alt for at fremskynde domstolens behandling af sagen med henblik på at få en kendelse, som forhåbentlig ville

tage hensyn til dens politiske betydning.⁶⁸ Dagen efter telegraferede han påny. Selv de kristelige og socialdemokraterne var nu mismodige. Hvis ikke indsamlingen blev aflyst, ville man i hvert fald næppe samle ind specielt til Tyskland, eller også ville hele foretagendet blive en fiasko. Selv om fornuftige danskere egentlig misbilligede dansk propagandaarbejde på tysk og udviste en vis forståelse for et *tidsbegrænset* forbud, så lå folkets sympati hos de forbudte blade. Et fortsat forbud kunne kun skade det dansk-tyske forhold, og Neergaards tale burde derfor behandles som et novum, og forbudet senest ved månedens udgang ophæves administrativt. En domstolskendelse ville komme for sent, men en ophævelse af forbudet ville måske gøre det lettere for retten at erklære det oprindeligt udstedte forbud for berettiget under de daværende omstændigheder. Fastholden ved et af militæret udstedt forbud kunne let udnyttes politisk mod Tyskland, og Mutius fandt dette spørgsmål så vigtigt, at han anmodede om tilladelse til at forelægge sine synspunkter mundtligt i Berlin, eventuelt også over for andre instanser.⁶⁹

Den tyske gesandt var åbenbart nu ikke blot overbevist om, at avisforbudet burde ophæves af politiske årsager, men var tilsyneladende også kommet til den erkendelse, at det i det hele taget hvilede på et løst grundlag. Hans bemærkninger om domstolen taler her for sig selv. Det var ham tilsyneladende også klart, at modstanden mod hans synspunkter ikke så meget stammede fra Auswärtiges Amt som fra andre ressorts. Lige så klart er det imidlertid, at det ikke er korrekt, hvad Mutius senere hævdede over for I. P. Nielsen, nemlig at han fra begyndelsen aktivt havde bekæmpet forbudet efter opfordring fra den hjemmetyske folketingsmand pastor Schmidt. Intet i materialet antyder noget sådant.⁷⁰

Auswärtiges Amt, som hidtil havde forholdt sig afventende, tilsluttede sig nu Mutius' synspunkter og rettede en ny henvendelse til rigsværnsministeriet med anmodning om en øjeblikkelig ophævelse af forbudet. For at undgå, at dette – med rette – blev opfattet som en modydelse for landsindsamlingen, burde ophævelsen ske allerede den 20. januar. Eftersom bladene ikke var blevet forbudt på grund af konkrete artikler, men deres almene tendens, ville et nyt forbud om nødvendigt altid kunne udstedes.⁷¹ Den 16. januar telegraferede Mutius som svar på en forespørgsel fra Auswärtiges Amt, at vel ville en ophævelse af forbudet kunne blive forstået som en modydelse for indsamlingen, men dets opretholdelse ville på den anden side virke provokerende på et tidspunkt, hvor Tyskland søgte hjælp. Den 19. januar indgik endelig Heeresleitungs svar på Auswärtiges Amt's anmodning. Det hed heri, at rigsværnsministeriet egentlig havde tænkt sig forsøgsvis at ophæve forbudet efter afgivelsen af loyalitetserklæringen. Bogensees og Kronikas optræden ved møder i Danmark afholdt af Grænseforeningen og ligaaen

D.D.D., hvis mål var hele Slesvig til Danmark, var imidlertid et åbenlyst dementi af samme loyalitetserklæring. Desuden havde de tre blades advokat tilladt sig over for Wehrkreiskommando II i Stettin at antyde, at partiinteresser og konkurrencemæssige forhold havde spillet en rolle ved forbudets udstedelse. Hærlædelens chef havde derfor afvist at ophæve forbudet, og i øvrigt var der jo lagt sag an ved Staatsgerichtshof, som ville træffe sin egen afgørelse.⁷²

Forbudet ophæves

Auswärtiges Amt var imidlertid ikke til sinds at bøje sig for denne velkendte argumentation. Den 21. januar 1924 afgik en skrivelse til oberstløjtnant v. Schleicher i rigsværnsministeriet – den senere rigskansler – hvori Auswärtiges Amt gentog sin argumentation og vedlagde en række af Mutius' indberetninger. Forbudet burde ophæves snarest, dels som en imødekommenhed over for statsminister Neergaard på grund af dennes positive udtalelser om det dansk-tyske forhold, dels naturligvis af hensyn til den planlagte landsindsamling. Ikke mindst da det vedvarende forbud havde vakt mistemning også i kredse, der ellers stod fremmed over for chauvinistiske bevægelser. Ophævelsen burde ske uden angivelse af begrundelse, blot ledsaget af en trussel om et nyt forbud, såfremt redaktionerne ikke overholdt loyalitetserklæringen. I betragtning af den politiske rækkevidde af et sådant eventuelt nyt forbud tilføjedes – let bebrejdende – at Auswärtiges Amt i så fald ønskede at blive hørt *forinden*. Man ønskede snarest telefonisk underretning, således at den danske regering straks kunne få besked om, at ikke bladenes holdning, men Tysklands ønske om at kvittere for statsministerens gode naboskab berettigede et sådant forsøg.⁷³

Omtrent samtidig var både Mutius og I. P. Nielsen rejst til Berlin, begge med samme hensigt, nemlig at bidrage til forbudets ophævelse. Faktisk havde Mutius over for departementschef Schröder allerede antydnet, at dette snart ville ske.⁷⁴ I. P. Nielsen, der bl.a. skulle overbringe de tyske partikammerater breve om virkningerne af forbudets opretholdelse i Danmark, fik imidlertid ikke som planlagt lejlighed til at træffe Ebert, ligesom det heller ikke lykkedes ham at få foretræde for general v. Seeckt. Af en samtale med en embedsmand i rigsværnsministeriet havde han dog fået det indtryk, at man gerne ville ophæve forbudet; spørgsmålet var under hvilken form.⁷⁵ Mere held med sig havde Mutius. Den 24. januar sendte Heeresleitung et telegram signeret af general v. Seeckt til Stettin, hvori det meddeltes, at forbudet skulle ophæves, samt at generalen ventede, at bladene vil holde sig deres loyalitetserklæring efterrettelig, idet han ellers ville udstede et nyt forbud.⁷⁶

Interessant er det, at der i regeringspræsidiets arkiv tillige befinder sig en afskrift af dette telegram – nr. 1170, i, 24, T.i.III – som, hvis der ses bort fra selve meddelelsen om forbudets ophævelse, i sin ordlyd afviger totalt fra den afskrift, som befinder sig i Auswärtiges Amts arkiv ledsaget af v. Schleichers følgeskrivelse, og som i følge påskriften tillige skulle være tilgået Rigets og Preussens indenrigsministerier. Her nævnes loyalitetserklæringen slet ikke. I stedet angives, at forbudets ophævelse skyldes Auswärtiges Amts anmodning og en redegørelse fra Mutius om dets virkninger på det dansk-tyske forhold. Desuden ville et eventuelt nyt forbud først blive udstedt, efter at rigsudenrigsministeriet var hørt.⁷⁷

Forskellene mellem de to tekster er påfaldende. Når det gælder spørgsmålet om, hvilken forklaring dette kan have, kan der anføres flere muligheder. For det første kan der være tale om en fejl ved nummereringen. Eftersom begge versioner er afskrifter, er dette tænkeligt. Den til Auswärtiges Amt sendte afskrift er underskrevet af v. Seeckt og følgeskrivelsen af v. Schleicher, og telegrammets nummer er håndskrevet, hvorimod regeringspræsidiets afskrift er foretaget samtidig med en lang række andre afskrifter af sagens akter. Dog er der tilføjet en håndskreven v. Seeckt-signatur, som ikke kan være ægte, men vel er tilføjet til identifikation. Enten er begge telegrammer autentiske og nummereringen – vel på regeringspræsidiets afskrift – forkert, eller der har eksisteret to versioner af telegram nr. 1170. Dette ville i sig selv ikke være så besynderligt, hvis der f.eks. var tale om et udkast, som senere omformuleredes, og som befandt sig i ophavsmandens arkiv. Det her bemærkelsesværdige er, at de to forskellige versioner befinder sig hos andre myndigheder. Imod en nummereringsfejl taler, at de to telegrammer essentielt har samme indhold – meddelelsen om forbudets ophævelse – og er dateret samme dag. Der synes således at være tale om to udgaver af samme telegram.

Spørgsmålet er dernæst, om der kan have eksisteret to »autentiske« versioner af samme telegram. Tænkes kunne det således, at Wehrkreis-kommando II efter modtagelsen har protesteret mod ordlyden og opnået, at teksten ændredes. Hvad formålet hermed skulle være, er imidlertid svært at se, eftersom der var tale om et internt aktstykke. Muligt er det også, at rigsværnsministeriet har arbejdet med to versioner, en til brug for Auswärtiges Amt, en anden til modstanderne af forbudet. Dette ville imidlertid være ret så risikabelt, idet myndighederne ofte udvekslede afskrifter af diverse akter. Mest sandsynligt er det nok, at regeringspræsidiets afskrift er en forfalskning. Men hvem var så gerningsmanden, og hvad var motivet? Af en skrivelse dateret den 31.1.1924, der imidlertid også er en afskrift, fremgår, at det var general v. Tschischwitz, der oversendte en serie afskrifter af

dokumenter i sagen til regeringspræsidiets i Slesvig, som så selv må have foretaget yderligere afskrivning. Det er dog svært at se, hvorfor man her skulle forfalske afskrifter til egen brug. Mistanken samler sig altså om militæret, der leverede materialet. Med mindre rigsværnsministeriet har foretaget en bevidst manipulation, er den sandsynlige gerningsmand at søge i Stettin. Hvorfor man her skulle have ændret på v. Seeckts tekst, er ikke umiddelbart indlysende. Således ville henvisningen til de udenrigspolitiske hensyn nok have vakt større begejstring i Auswärtiges Amt end i Slesvig. Hvad der imidlertid støtter teorien om, at man i Stettin kan have ændret teksten, er det forhold, at disse afskrifter er sendt til regeringspræsidenten »persönlich und eigenhändig« og med anmodning om fortrolig behandling. En forklaring på et eventuelt falskneri kunne findes i regeringspræsidiumversionens formuleringer. General v. Tschischwitz kan have ønsket at vise, hvor stærke kræfter han var op imod. Denne tekst kunne nemlig ligne en tekst konciperet på grundlag af de øvrige dokumenter. Auswärtiges Amt-udgavens ordlyd er langt mere nøgtern og saglig. En endelig afgørelse af spørgsmålet fejl/manipulation/forfalskning vil dog først kunne foretages efter en gennemgang af de militære arkiver.

Den 23. januar 1924 havde Auswärtiges Amt modtaget en skrivelse fra rigsindenrigsministeriet – mærkværdigvis dateret den 24. – hvori det kraftigt anbefalede ikke at ophæve forbudet. Alle Mutius' argumenter afvistes kategorisk, ligesom han temmelig tydeligt anklagedes for ikke i tilstrækkelig grad at have modvirket den gradvise forværring af stemningen i Danmark. Desuden burde Auswärtiges Amt overveje, om det ikke ville være passende, at Mutius, når der fra officiel dansk side over for ham blev rettet kritik mod en intern tysk foranstaltning, principielt afviste en sådan indblanding.⁷⁸ Forbudet havde altså stadig sine tilhængere, og som venteligt protesterede også Slesvig telegrafisk til Wehrkreiskommando II, da man herfra havde modtaget besked om, at forbudet ville blive ophævet.⁷⁹ Samme dag afsendtes tillige en lang skrivelse til Stettin, hvori regeringspræsidenten beklagede, at der åbenbart udefra var blevet udøvet pres på militæret for at ophæve forbudet. På baggrund af den netop indgåede Stauning-Wels-aftale kunne dette kun føre til yderligere uro i befolkningen, ligesom den danske presse ville fortolke en ophævelse som et udslag af »dårlig samvittighed«. Hvis det tilmed blev kendt, at der lå udenrigspolitiske hensyn bag, kunne det kun fremme de separatistiske tendenser. Hvorefter den udenrigspolitiske geveist skulle bestå, kunne han heller ikke se.⁸⁰ Samtidig afgik også en anmodning til det preussiske indenrigsministerium om støtte til de afsendte protester til Auswärtiges Amt og rigsværnsministeriet.⁸¹

Protesterne forblev dog resultatløse. Den 26. januar telegraferede Wehr-

kreiskommando til regeringen i Slesvig og meddelte, at forbudet var ophævet med virkning fra den 28.1., hvilket skulle meddeles bladene.⁸² Samme dag sendte også Auswärtiges Amt Mutius samme besked. Gesandtens opgave ville nu bestå i at informere den danske presse. Som begrundelse for ophævelsen skulle anføres, at Tyskland bl.a. på grund af Neergaards tale i Skærbæk m.v. ønskede at udvise imødekommethed over for Danmark.⁸³ Modstanderne af forbudets ophævelse havde dog stadig ikke givet op. Det preussiske indenrigsministerium fulgte regeringspræsidentens opfordring og søgte på forskellig vis at gennemhulle Mutius' argumentation, men uden held.⁸⁴ Den 28. underrettede Auswärtiges Amt såvel København som det danske gesandtskab om, at forbudet nu var ophævet, og samme dag telegraferede Mutius tilbage, at han straks havde underrettet det danske udenrigsministeriums pressechef om begrundelsen og bedt om, at der over for den danske presse blev lagt vægt på, at der var tale om en forsonlig gestus. Over for udenrigsminister Cold havde han fremført de aftalte bemærkninger og kraftigt givet udtryk for håb om, at disse blade snart måtte gå ned af sig selv.⁸⁷ *Neue Flensburger Zeitung*, *Neue Schleswiger Zeitung* og *Der Schleswiger* kunne efter over to måneders standsning udkomme påny.

Efterspillet

Forbudets ophævelse fik bl.a. den konsekvens, at overpræsidenten i Kiel undlod at videresende regeringspræsidentens indberetning til det preussiske indenrigsministerium af 25.1., hvori ministeriet anmodedes om at støtte hans protester.⁸⁶ Denne nåede ikke desto mindre alligevel frem til højeste sted, idet general v. Tschischwitz lod den tilsvarende – Wehrkreiskommando tilgåede – skrivelse viderebefordre til general v. Seeckt.⁸⁷ For denne gang var løbet imidlertid kørt. Mens den danske presse og den tyske socialdemokratiske presse hilste forbudets ophævelse med tilfredshed, protesterede den slesvig-holstenske borgerlige og den tysk-nationale presse i det hele taget i voldsomme vendinger.⁸⁸ Den 9. februar indgik en protest mod ophævelse af avisforbudet fra den slesvig-holstenske bondeforenings Sydtønder-afdeling – et område hvor *Der Schleswiger* havde opnået en vis udbredelse – og det forlangtes, at de tre blades udgivelse kun burde tillades, hvis de udkom på dansk.⁸⁹ Denne skrivelse blev straks sendt videre til Berlin, idet sagsbehandlerne i regeringspræsidiets, *Regierungsrat Nissen* og *Regierungsassessor grev Rantzau*, i en vedføjet følgeskrivelse trods principiel tilslutning til denne tanke dog tog afstand fra en sådan undtagelsesordning på grund af de forventelige udenrigspolitiske konsekvenser.⁹⁰

Andre protester ses ikke at være registreret i regeringspræsidiets arkiv.

Ikke desto mindre sendte regeringspræsidentens stedfortræder dr. Abegg den 14. februar en af Nissen og Rantzau udarbejdet rapport om stemningen i provinsen på baggrund af avisforbudets ophævelse til Berlin, hvori en lang række skadelige virkninger fremmanedes i dystre vendinger. Befolkningen skulle således fuldstændigt have mistet tilliden til myndighederne, den hidtidige grænsepolitiske enhedsfront være brudt sammen på grund af Stauning-Wels-aftalen, den danske presse være lige så fjendtligt indstillet over for Tyskland som hidtil osv. Især Auswärtiges Amt og Mutius' rolle havde fremkaldt ophidselse i Slesvig-Holsten, ligesom man her nærede mistanke om en sammenhæng med Stauning-Wels-aftalen. Ejheller kunne man forstå, hvorfor myndighederne nu havde anerkendt disse blade som værende det *danske mindretals* aviser. Man havde nu anerkendt danskernes ret til at agitere på tysk, hvilket altså ikke mere kunne betragtes som moralsk tvivlsomt. Bladenes tone hævdedes at være blevet skarpere efter ophævelse af forbudet og den danske tendens klarere. Den slesvigsk-frisiske maske, som de hidtil havde benyttet, forekom dem nu ikke mere nødvendig. Befolkningen skulle også have haft svært ved at acceptere den blanding af politik og velgørenhed, som »Kindervater« I. P. Niensens optræden til forsvar for grænseaftalen og Mutius' indgreb til fordel for landsindsamlingen var udtryk for. Slesvig-holstenernes tilbøjelighed til at føle sig svigtet af Preussen og Berlin med den deraf følgende kontrære reaktion havde fået ny næring. Til Auswärtiges Amt kunne det ikke for tydeligt siges, at den slesvig-holstenske befolknings nationale ømfindtlighed gjorde det umuligt for det tyske diplomati at føre en nordisk politik uden et hensyn hertil, hvorfor snæver føling med befolkningen og de lokale myndigheder var nødvendig fra alle parters side. Som dokumentation vedlagdes en række avisudklip.⁹¹

Disse pessimistiske betragtninger over stemningen i Slesvig-Holsten svækkedes dog i deres virkning af, at de tilgik Berlin vedføjet en kommentar fra overpræsidenten, som ikke kunne tilslutte sig disse synspunkter. Vist havde ikke alle fundet ophævelse af forbudet berettiget, men når Abegg fremstillede dette, som om det skulle gøre en tysk grænsepolitisk enhedsfront umulig, var det at gå for vidt. Selv ville han, hvis han var blevet spurgt, have udtalt sig for en ophævelse af forbudet. Eftersom denne presse ikke kunne undertrykkes totalt ved hjælp af den eksisterende lovgivning, kunne forbudets sigte ikke række videre end til at bibringe bladene en mere forsigtig og mådeholden adfærd. De 10 ugers forbud burde være nok hertil. Desuden burde man også tage i betragtning, at den tyske valutareform og kronens svage stilling ville gøre det vanskeligt for denne presse at fastholde den lave pris og omfattende gratisomdeling. Det måtte også betragtes som positivt, at Den slesvigske Forenings hvervearbejde nu kom frem i lyset, så det lettere

kunne imødegås.⁹² Ejheller indenrigsminister Severing kunne dele regeringspræsidiets bekymringer, men Abeggs indberetning blev ikke desto mindre forelagt Mutius til udtalelse.

Gesandten afviste dels dele af regeringspræsidiets forudsætninger, dels dets konklusioner. Han bestred således, at landsindsamlingens *materielle* resultat, som i øvrigt dog var nået op på ca. 300.000 kr. – skulle have spillet nogen rolle. Det var ikke resultatet, der betød noget. Danskerne havde på officiel tysk opfordring sat et storstilet apparat i værk, og indsamlingen skulle bl.a. tjene til at skabe en tilnærmelse mellem de to nabofolk. Den havde derfor ikke vakt begejstring i franskorienterede kredse, og et bedre middel til at kvæle enhver sympati for den nødlidende tyske befolkning end et avisforbud kunne næppe findes. Da forbudet under alle omstændigheder ville bortfalde ved undtagelsestilstandens ophør, og der var udsigt til, at en tidligere ophævelse ville kunne indvirke positivt på stemningen, havde det forekommet ham passende at udvise imødekommenhed. Han kunne heller ikke se, at den danske presses reaktion skulle have vist, at det var forgæves. Når en del af den positive virkning svandt bort allerede inden indsamlingen, skyldtes det den preussiske landdags debat om Stauning-Wels-aftalen, hvorunder der var blevet rettet kraftige angreb mod de tyske socialdemokrater for således at have »anerkendt« grænsen. Han erkendte, at grænsespørgsmålet udgjorde det vigtigste og mest delikate dansk-tyske problem, men af generelle politiske årsager kunne denne kamp ikke overalt føres i samme skarpe form som ved grænsen. Han så sin opgave i at lokalisere grænsestriden og reducere spændingen og mente at have konstateret en lignende holdning hos den danske udenrigsminister. Kun på denne måde var det lykkedes at holde i hvert fald de officielle dansk-tyske relationer i nogenlunde normale rammer. Avisforbudet og i endnu højere grad den omtalte landdagsdebat havde imidlertid fremkaldt en voldsom modvilje mod Tyskland. At dette til dels også gjaldt for Sveriges vedkommende var ekstra beklageligt. Hvis kun grænsespørgsmålet skulle være afgørende for det dansk-tyske forhold, ville det betyde permanent konflikt, hvilket Tyskland for tiden var for svagt til. Opgaven måtte derfor bestå i – uden at give afkald på sine principper – at føre en forsonlig realpolitik.⁹³

Konklusion

Da chefen for Wehrkreiskommando II i Stettin, general v. Tschischwitz, den 22. november 1923 forbød de tre tyskskrevne danske blade i Sydslesvig, var det efter udtrykkelig opfordring fra de lokale provinsmyndigheder i Slesvig-Holsten – her repræsenteret ved regeringspræsidiets i Slesvig, hvorunder

sådanne anliggender sorterede. De lokale myndigheder havde ønsket denne presse forbudt lige siden 1921, især fordi den i modsætning til Flensborg Avis på grund af sprogforholdene havde en stor potentiel rækkevidde i den sydslesvigske befolkning. I Slesvig havde man dog måttet slå koldt vand i blodet, da det på højere sted erkendtes, at der intet juridisk grundlag var for et forbud. Uviljen mod disse blade skyldtes primært deres pro-danske tendens og den udbredte frygt for separatistiske bestræbelser i de første efterkrigsår. Desuden havde valutaudviklingen gjort den danske presse, som havde en del kroneindtægter og i øvrigt modtog en begrænset økonomisk støtte fra Danmark, til en stadig alvorligere konkurrent for de tyske aviser i grænseområdet, som på grund af Nordslesvigs afståelse og den accelererende inflation kom i en stadig mere desperat situation. Dette søgtes imødegået ved hjælp af statslig støtte, samtidig med at myndighederne nøje overvågede den dansksindede presse.

Først i foråret 1923 kom man i regeringspræsidiets i Slesvig på den idé, at en eventuel undtagelsestilstand ville være en fremragende mulighed for at slå adskillige fluer med et smæk. Bladene ville i så fald kunne forbydes uden videre blot under henvisning til deres generelle tendens, hvilket ville hæmme den danske agitation og befri den tyske presse for en alvorlig konkurrent. Konkrete klagepunkter ville ikke være nødvendige. Vigtigst for provinsmyndighederne var det åbenbart at få ram på disse blade; med midlerne tog man det ikke så tungt. Argumentationen for et forbud var heller ikke altid lige konsekvent; enten beklagede man sig over, at bladene ikke åbenlyst bekendte sig som danske, hvorved uskyldige tyskere utilsigtet kunne blive udsat for den snigende gift, eller også bebrejdede man dem, at de skamløst demonstrerede deres tilknytning til Danmark ved at offentliggøre billeder af det danske kongepar.

Når dette er sagt, skal det tilføjes, at der ikke er nogen tvivl om, at man i høj grad frygtede denne presse. For det første havde den, som nævnt, en langt større såvel reel som potentiel læserskare end Flensborg Avis i Sydslesvig; for det andet var den politisk særdeles ubekvem, og for det tredje var den en alvorlig konkurrent for den tyske presse, som netop i disse år så talrige blade gå ind eller blive tvunget til sammenlægninger. Formålet med forbudet var altså at ramme de tysksprogede danske blade så hårdt som muligt økonomisk og oplagsmæssigt og tillige at skræmme dem til mere forsigtighed, når de engang igen fik lov til at udkomme. Intet tyder på, at højere instanser havde været hørt forud for forbudets udstedelse, ligesom det heller ikke så ud til, at det ville få utilsigtede konsekvenser. Ganske vist protesterede de forbudte blades udgivere og redaktører kraftigt, støttet af – naturligvis – Flensborg Avis og den nationale rigsdanske højrepresse. Dette var på forhånd ventet og

indkalkuleret i de tyske myndigheders beregninger. Den øvrige danske presse tog forbudet temmelig roligt, og fra de danske myndigheder hørtes ikke en lyd. De ramte blade erkendte da også hurtigt, at en øjeblikkelig ophævelse af forbudet ikke kom på tale, og indrettede sig på at arbejde for en tidsbegrænset forbudsperiode, ligesom man tilbød at afgive en loyalitetserklæring over for den tyske stat.

Som det kunne ventes på baggrund af forbudets forhistorie, gjorde dette selsvagt intet indtryk i hverken Slesvig eller Stettin. Reaktionen på forbudet havde været den ventede, og regeringspræsidiets så ingen grund til at vise eftergivenhed. Bladene skulle i hvert fald først »aflægge tilståelse« og erklære forbudet for berettiget og acceptere en loyalitetserklæring, hvis virkninger ville have været en håndfæstnings. Tilmed lækkede man ordlyden af den loyalitetserklæring, som bladene allerede havde afgivet, til den tyske presse med henblik på at »afsløre« dens »uoprigtighed«. Til de højere instanser, som kunne befale forbudet ophævet, og som synes at have været tilbøjelige hertil, sendtes indberetning efter indberetning med ophobning af stadig flere argumenter for at fastholde forbudet. Denne taktik lykkedes da også, idet general v. Seeckt i begyndelsen af januar 1924 afviste en ophævelse.

I mellemtiden havde først de danske socialdemokrater, formodentlig som en reaktion på de fremsatte beskyldninger om meddelagtighed i forbudet, forsøgt via forbindelserne til SPD at arbejde for en ophævelse, og allerede i begyndelsen af december 1923 havde I. P. Nielsen rejst spørgsmålet såvel over for Mutius som over for det danske udenrigsministerium på baggrund af det igangværende hjælpearbejde til fordel for den nødlidende tyske befolkning. Først da den danske regering – ganske vist overordentlig forsigtigt, men dog tydeligt nok – havde gjort gesandt Mutius forståeligt, at forbudet efterhånden syntes at få visse skadelige virkninger for det dansk-tyske forhold bl.a. i lyset af den forestående landsindsamling til fordel for nødlidende i Tyskland, kom der påny bevægelse i tingene. Direkte kunne den danske regering selvfølgelig ikke intervenere i et internt tysk anliggende, og man var da også omhyggelig med samtidig at give udtryk for sin manglende sympati for denne presse i almindelighed.

Mutius reagerede ikke desto mindre øjeblikkeligt med over for Auswärtiges Amt at foreslå forbudet ophævet for at undgå mulige udenrigspolitiske skadevirkninger. Yderligere forsigtige danske tilkendegivelser foranledigede Mutius til i løbet af januar 1924 at lægge stadigt større pres på Berlin, bl.a. under henvisning til, at forbudet indenrigspolitisk allerede havde gjort sin nytte, mens det i forholdet til Danmark fremover kun ville kunne have skadelige virkninger. I Auswärtiges Amt hældede man efterhånden også til Mutius' opfattelse, men en første opfordring til militæret om at ophæve

forbudet vandt ingen tilslutning, sandsynligvis ikke mindst fordi man kort tid forinden netop havde stadfæstet det. Da rigsudenrigsministeriet imidlertid insisterede, gav rigsværnet sig dog hurtigt trods protester ikke bare fra Slesvig, men også fra både Rigets og Preussens indenrigsministerier. Disse ressorts tillagde selvsagt de indenrigspolitiske virkninger af forbudet størst betydning, og her var der ingen grund til at klage. Når forbudet ikke desto mindre blev ophævet, skyldtes det fremfor alt Mutius' stædighed og Auswärtiges Amts opbakning af hans synspunkter. Udadtil fremstillede man det skete som udtryk for tysk velvilje over for den danske regering, men det rent faktisk afgørende havde været den stadigt kraftigere uvilje i befolkning og presse i Danmark over for Tyskland, hvilket bl.a. havde bragt den planlagte landsindsamling i fare. Stauning-Wels-aftalen og de socialdemokratiske forhandlinger herom ses ikke at have spillet nogensomhelst rolle, lige så lidt som de socialdemokratiske henvendelser til partifællerne i Tyskland eller til Mutius ses at have haft nogen direkte virkning.

Mens de øvrige involverede instanser tog forbudets ophævelse roligt, selv om de havde været imod, havde forbudets oprindelige ophavsmand og leverandøren af ammunitionen til de kanoner, hvormed denne presse skulle skydes i sæk, svært ved at acceptere, hvad man opfattede som et nederlag og et udtryk for udenrigspolitikens primat over indenrigspolitiske interesser. Regeringspræsidiets voldsomme protester og angreb på Auswärtiges Amt og Mutius i særdeleshed gjorde dog ikke større indtryk, især ikke da såvel overpræsidenten i Kiel som den preussiske indenrigsminister Severing skyndsomst lagde afstand til, hvad de med rette opfattede som et sidste desperat indlæg til fordel for en tabt sag. De negative virkninger, som man i Slesvig havde forudsagt ville blive fremkaldt af forbudets ophævelse, optrådte kun i meget begrænset omfang. Protester kom det bortset fra i højrepressen kun til i isolerede tilfælde. Derimod gennemførtes landsindsamlingen i Danmark med et rimeligt tilfredsstillende resultat, og betød det skete ikke den vending i den generelle stemning over for Tyskland, som Mutius havde håbet, skyldtes det ikke mindst den volsomme »Dänen-debatte« i den preussiske landdag.

Efterskrift

Var det ikke lykkedes de slesvig-holstenske myndigheder at nå deres endelige mål, nemlig en gang for alle at få lukket munden på den tysksprogede danske presse i Sydslesvig, var det to-måneders forbud i vinteren 1923/24 dog et vigtigt skridt i denne retning. Bladenes oplagsmæssige fremgangslinie var brudt; mange abonnenter var faldet fra ved årsskiftet på grund af uvisheden

om deres avis' fremtid, og den tyske valutareform, hvis virkninger for alvor begyndte at vise sig efter årsskiftet, reducerede de danske blades konkurrencemæssige fordel. Den begyndende forbedring af den økonomiske konjunktur og en stadig mere udbredt erkendelse af, at grænsen ville ligge fast i hvert fald for en længere periode, reducerede interessen for den danske bevægelse i Sydslesvig generelt, hvilket også ramte pressen. I sommeren 1925 blev det klart, at bladene ikke ville kunne føres videre uden et kraftigt tilskud af kapital. Et redningsforsøg fra »slesvigske« kredses side mislykkedes til det danske udenrigsministeriums store tilfredshed, hvorefter chefredaktør Ernst Christiansen fra Flensborg Avis tilbød at redde, hvad reddes kunne. Den 1. august 1925 nedlagdes det hidtidige udgiverselskab Schleswigsche Presse AG, bygning og trykkeri solgtes, og bladene, der herefter var lagt sammen til én udgave *Der Schleswiger* og udgaves fra Flensborg Avis, blev overtaget af Ernst Christiansen og Jacob Kronika. Sidstnævnte afløste tillige Bogensee som chefredaktør. Ejheller dette eksperiment blev imidlertid nogen succes. I september 1925 var abonnenttallet så lavt som 2000, og foretagendet kunne kun opretholdes takket være økonomisk støtte fra Danmark.⁹⁴

Den 7. maj 1930 overtog A/S Flensborg Avis udgivelsen af *Der Schleswiger*, som fremover udgjorde et to-siders tillæg til Flensborg Avis. Først nazisterne fik dog endeligt ram på den tysksprogede danske presse syd for grænsen i denne omgang. Den 19. august 1937 forbød propagandaministeriet *Der Schleswiger*, som først efter langvarige forhandlinger kunne genudgives i tidsskriftform en gang om måneden uden dog at vinde større udbredelse. I 1944 måtte også dette indstilles på grund af papirmangel. Først efterkrigstidens vældige danskorienterede stemningsbølge skabte påny baggrund for en tysksproget, dansksindet avis i Sydslesvig, *Südschleswigsche Heimatzeitung*, hvis første nummer så dagens lys i 1948. Dette blad har i øvrigt fået en skæbne, som udgør en nær parallel til *Der Schleswigers*: i 1964 overtog Flensborg Avis udgivelsen, og i midten af 70'erne måtte *Heimatzeitung* opgives som selvstændigt blad og udgør nu et tysksproget tillæg til Flensborg Avis' Sydslesvigudgave.

KILDER OG LITTERATUR

<i>Forkortet</i>	<i>Utrykt materiale</i>
RA	<i>Rigsarkivet, København</i>
AA	Auswärtiges Amts arkiv, fotokopier, pk. 132.
Ges. B.	Kgl. Dansk Gesandtskab Berlin's arkiv, 82.J.1, Dansksindede blade udgivet på tysk. 18. maj 1922 til 14.2.1940
UM	Udenrigsministeriets arkiv, 7.y.15.a, Den dansksindede presse i Mellem- og Sydslesvig, pk. I, april 1924 - 30. sept. 1932

LA	<i>Landesarchiv Schleswig</i> Abt. 309, Regeringspræsidiets arkiv, 35276
Mogensen	Ensretningen af Flensburger Nachrichten 1933 (utrykt manuskript – under udarbejdelse)
	<i>Trykt materiale</i>
Callesen	Gerd Callesen, Die Schleswig-Frage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912 bis 1924. Ein Beitrag zum sozialdemokratischen Internationalismus. Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 21, Åbenrå 1970, eget forlag.
	Flensborg Avis 1869 I. oktober 1969, Sydslesvigiske år og dage, red. af Poul Kürstein, Flensborg 1969
Koszyk	Kurt Koszyk, Deutsche Presse 1914–1945. Geschichte der deutschen Presse Teil III, Abhandlungen und Materialien zur Publizistik, Band 7, Berlin 1972.
Wermuth	Helga Wermuth, Dr. H. C. Max Winkler – Ein Gehilfe staatlicher Pressepolitik in der Weimarer Republik. Phil. Diss. München 1975.
	<i>Periodika</i>
F1A	Flensborg Avis
FIN	Flensburger Nachrichten
FIVZ	Flensburger Volkszeitung
GV	Grænsevagten
NFIZ, NSIZ	Neue Flensburger Zeitung, Neue Schleswiger Zeitung, Der Schleswiger
SIN	Schleswiger Nachrichten m.m.fl.

Forkortelser forekommende i noterne (udover allerede angiven)

AA	Auswärtiges Amt (rigsudenrigsministeriet)
DDD	Ligaen Danmark – Danevirke – Danebrog (Slesvig-ligaen)
DOP	Der Oberpræsident (overpræsidiat i Kiel)
DRP	Der Regierungspræsident (regeringspræsidiat i Slesvig)
Ges. K.	Tyske gesandtskab i København
PrMdI	Preussisches Ministerium des Innern (det preussiske indenrigsministerium)
RMdI	Reichsministerium des Innern (rigsindenrigsministeriet)
RWM	Reichswehrministerium (rigsværnsministeriet)
UM	det danske udenrigsministerium
WKK II	Wehrkreiskommando II, Stettin

NOTER

1. »Reptilienpresse«. Bismarcks modstandere betegnede blade som støttede regeringen, og som ofte var støttet eller finansieret af myndighederne, som reptilieblade. Finansieringen skete via hemmelige fonds, som ikke oprådte på de offentlige budgetter.
2. I oktober 1922 var oplaget for de tre blade tilsammen ca. 11.000. Jvf. notat i UM. På forbudstidspunktet var det samlede oplag ca. 14.000. Jvf. Flensborg Avis 1869 I. oktober 1969, s. 222.
3. GV 1923 s. 92.
4. Wermuth er den hidtil eneste samlede fremstilling om dette emne.

5. Mogensen. Denne artikel ventes offentliggjort i 1982.
6. LA, »Staatskommissar ... « til PrMdI, 27.10.1921, afskrift.
7. LA, PrMdI til »Staatskommissar ... «, 5.11.1921, afskrift.
8. Af et notat i LA af 22.11.1921 fremgår, at NFIZ herefter var overladt til Landeskriminalpolizei's bevågenhed. Straks efter dets ankomst til Slesvig skulle det gennemgå den normale forretningsgang for til slut påny at ende hos politiet.
9. Adolf Johannsen (1863–1936), regeringspræsident i Slesvig 1920–1928, siden medlem af Det tyske Folkeparti (DVP).
10. LA, DRP til PrMdI, 26.8.1922, koncept.
11. Jvf. notits i LA af 18.1.1923 samt sammesteds Reichsministerium der Justiz til PrMdI, 3.2.23, via DOP til DRP, indg. 15.2.1923, afskrift.
12. Under den franske besættelse af Ruhr-området i 1923 iværksatte den tyske regering som modtræk en passiv-modstandskampagne.
13. LA, DRP til PrMdI, 4.3.1923, koncept.
14. En i tyske kredse ofte forekommende forveksling mellem Mellem-Slesvig og Nordslesvig.
15. Herom Mogensen.
16. LA DRP/Johannsen til PrMdI, 22.4.1923, afskrift.
17. Gruppering af dansk-orienterede sydslesvigere, som mente, at den sydslesvigske befolkning kunne og skulle vindes for Danmark via en fremhævelse af det »slesvigske« særpræg.
18. LA, DRP til PrMdI, 1.5.1923, koncept.
19. LA, DRP til WKK II, 14.11.1923, koncept.
20. aftrykt i Grænsevagten 1923 s. 99. Den tyske original i LA.
21. »indtil videre«.
22. LA, notits af 22.11.1923.
23. LA, WKK II til (de tre blade), 22.11.1923, afskrift til DRP, indg. 24.11.
24. Leder af Deutscher Schutzbund's Grenzmittelstelle Nord i Flensborg og af Korrespondenzbüro Nordschleswig, KNS. Nøgleperson i den tyske grænsepolitik frem til 1945.
25. LA, DRP/Johannsen til (landråder, politipræsidenten i Flensborg og Ernst Schröder), 27.11.1923, koncept.
26. SIN, FIN, 22.11.1923.
27. FIVZ, 23.11.1923, Sonderburger Zeitung, 25.11.1923 og Apenrader Tageblatt, 26.11.1923.
28. Hejmdal, 22.11.1923, FIA, 23. og 25.11.1923.
29. Se f.eks. FIN, 27.11.1923.
30. AA, Ges. K./Sasseritz til AA, 29.11.1923.
31. Callesen s. 124ff, GV 1923/24, s. 126–27.
32. LA, v. Tschischwitz/WKK II til DRP, 30.11.1923.
33. Se GV 1923/24, s. 145.
34. LA, notits, »Aus Bericht des Grenzkommissariats zu Flensburg«, 8.12.1923, afskrift.
35. Se f.eks. GV 1923/24 s. 146ff.
36. AA, Ges. K./Sasseritz til AA, 5.12.1923.
37. LA, v. Tschischwitz/WKK II til DRP, 8.12.23.
38. LA, DRP/Johannsen til WKK II, 13.12.1923, koncept.
39. DDD, senere Slesvig-Ligaen, fremvokset af den tidligere Danevirke-bevægelse.
40. Dette gjaldt rent faktisk kun for DDD's vedkommende. Grænseforeningen, som var langt den største organisation, havde ikke grænseflytning på sit program.
41. Jvf. note 38.
42. Se f.eks. FIN, 4.12.1923.
43. LA, NFIZ m.fl. til WKK II, 6.12.1923, afskrift.
44. LA, v. Tschischwitz/WKK II til DRP, 18.12.1923.
45. LA, DRP til WKK II, 22.12.1923, koncept.
46. LA, Mutius til AA, 10.12.1923, afskrift.

47. GV 1923/24 s. 148ff.
48. LA, DRP/Johannsen til DOP, 20.12.1923, koncept. Afskrift til WKK II, samme dato.
49. Se GV 1923/24 s. 152-53, aftrykt i dansk oversættelse, v. Tschischwitz til (de tre blade), 29.12.1923, og Fællesstyrelsen for Den slesvigske Forening til gen. v. Seeckt, 2.1.1924.
50. LA, DRP til WKK II, 4.1.1924, koncept.
51. LA, DRP til E. Schröder, 4.1.1924, koncept.
52. Se GV 1923/24, s. 200-201, aftrykt i dansk oversættelse, v. Seeckt til (de tre blade), 7.1.1924.
53. Jvf. GV 1923/24 s. 154.
54. Ges. B., A. J. Paulsen/UM til C. Moltke + bilag, referat, udat.
55. Ges. B., C. Moltke til A. J. Paulsen/UM, 24.4.1923, gennemslag, A. J. Paulsen til C. Moltke, 7.5.1923 og C. Moltke til A. J. Paulsen, 11.5.1923, gennemslag.
56. AA, Mutius til AA, 12.12.1923.
57. UM, I. P. Nielsen til Reventlow/privat, 6.12.1923.
58. UM, Reventlow til Moltke, 20.12.1923, gennemslag.
59. UM, Moltke til Reventlow, 27.12.1923, og Ges. B., Moltke til udenrigsminister Cold, 18.12.1923, no. 135, gennemslag.
60. AA, Mutius til AA, 3.1.1924.
61. Ges. B., Moltke til Cold, 5.1.19, no. IV, gennemslag.
62. UM, Moltke til Cold, 5.1.1924, indg. 9.1.
63. AA, telegram, Mutius til AA, 5.1.1924.
64. LA, Mutius til AA, 7.1.1924, afskrift.
65. AA, telegram, Mutius til AA, 8.1.1924.
66. AA, AA til RMdI, RWM og PrMdI, 8.1.1924, koncept.
67. AA, RMdI til AA, 8.1.1924.
68. AA, telegram, Mutius til AA, 14.1.1924.
69. AA, telegram, Mutius til AA, 15.1.1924.
70. Ges. B., I. P. Nielsen til C. Moltke, 26.1.1924.
71. LA, AA til RWM, 15.1.1924, afskrift.
72. AA, RWM til AA, 17.1.1924.
73. AA, AA til v. Schleicher/RWM, 21.1.1924, gennemslag.
74. Ges. B., Reventlow til C. Moltke, 20.1.1924.
75. Ges. B., I. P. Nielsen til Moltke, 26.1.1924. Jvf. desuden Callesen s. 124ff. Den 16.1.1924 havde Alsing-Andersen skrevet til Otto Wels og bedt denne foranledige forbudet ophævet. Wels havde den 18.1. svaret, at sagen snart ville gå i orden.
76. AA, V. Schleicher/TWM til AA, RMdI og PrMdI, 24.1.1924 m. afskrift, telegram, v. Seeckt til WKK II, 24.1.1924.
77. LA, Chef der Heeresleitung/v. Seeckt til WKK II, 24.1.1924 og følgeskrivelse v. Tschischwitz til DRP, 31.1.1924.
78. AA, RMdI/Dr. Jarres til AA, 24.1.1924.
79. LA, DRP til Cloessner/WKK II, 25.1.1924, koncept, telegram.
80. LA, DRP til WKK II, 25.1.1924, koncept.
81. LA, DRP til PrMdI, 25.1.1924, koncept.
82. LA, telegram, WKK II til DRP, 26.1.1924.
83. AA, AA til Ges. K., no. 6, 26.1.1924, koncept.
84. AA, PrMdI til AA, 26.1.1924.
85. AA, telefonnotits af 28.1.1924, og telegram, Mutius til AA, 28.1.1924. Ges. B., telefonmeddelelse til UM, 28.1.1924, kl. 1¹⁵.
86. LA, DOP til DRP, 29.1.1924.
87. LA, v. Tschischwitz til DRP/personlig, egenhændig, 31.1.1924.
88. F.eks. Vorwärts, 29.1.1924, FIN, 31.1.1924, Hamburger Nachrichten, 2.2.1924, Hamburger Fremdenblatt, Kreuz-Zeitung m.fl. 7.2.1924.

89. LA, Schleswig-Holsteinischer Bauernverein e.V., Kreisgruppe Südtondern/W. Christiansen til DRP, 7.2.1924.
90. LA, DRP til PrMdI, 11.2.1924, koncept.
91. LA, DRP til PrMdI, 14.2.1924, og AA, PrMdI til AA, 5.3.1924+ bilag: samme.
92. AA, DOP/Kürbis til PrMdI, 25.2.1924, afskrift.
93. AA, Mutius til AA, 26.3.1924.
94. Ges. B., Kgl. konsulat Flensborg til UM, no. 222, 13.6.1925, afskrift